relaties in Palestina en Amerika. Begrijpelijk, omdat men, in New York en Jeruzalem de atlas opslaande, zich veel beter dan in Amsterdam realiseerde hoe dicht Nederland bij Duitsland lag.

Nu de nervositeit. Bij een aantal landgenoten – niet-Joodse en Joodse – heeft, naast het gemelde besef, nog een speciale nervositeit geheerst ter zake van anti-Duitse uitingen en verdere gedragingen, te hunnen name staande. Uitingen en gedragingen die, zo geloofden ze, de Duitsers bekend moesten zijn, en die dan, bij een invasie, met bijzondere scherpte zouden worden vergolden.

Een voorbeeld. Een van mijn vrienden, een Joods medicus, had vernomen dat, van een gezin waarbij hij praktizeerde, de vader zich had aangesloten bij de N.S.B.. Hierop berichtte hij deze vader per brief dat hij voortaan, uit hoofde van 's mans politieke overtuiging, zijn diensten niet meer wenste te presteren; op dit tijdstip behoefde geen der gezinsleden medische bijstand. Enkele dagen later bevatte het N.S.B.-blad *Volk en Vaderland* de mededeling dat een Joodse dokter, met name genoemd, had geweigerd hulp te verlenen aan een stervend kind, aan wiens ziekbed hij was geroepen – zulks uit haat jegens de N.S.B.

Van dit ogenblik af leefde mijn deerniswaardige vriend in dodelijke angst. Als de Duitsers ooit Nederland zouden bezetten, dan zou hij aanstonds het mikpunt zijn van de felste représailles. Maar hij zou ze dan vóór zijn, door zelf een einde te maken aan zijn leven. En of ik hem nu al zei dat honderden landgenoten in dezelfde positie verkeerden – mijn naam was ook al eens aan de schandpaal van *Volk en Vaderland* genageld, ter zake van een anti-fascistische publicatie –, en dat, in het geval van een invasie, de Duitsers heus niet op alle particuliere gevallen zouden ingaan, het hielp niet: het plan tot suïcide stond vast, en het is dan ook op 14 mei 1940 ten uitvoer gebracht.

Ik heb goede reden om aan te nemen dat, van de Joodse zelfmoorden, op die dag gepleegd – volgens opgave van de directeur van de burgerlijke stand, in Amsterdam honderdachtentwintig –, het merendeel is bepaald door de dwang-voorstelling, bij de suïcidist, dat juist hìj als slachtoffer was voorzien.

Tot slot de emigratie. Ze is uiteraard overwogen door alle mensen bij wie het meergemelde besef acuut was. Maar bij de meesten niet meer dan overwògen. Want de species hollandica-judaica – ik ontleen de term aan een studie van S. Seeligmann – is naar haar aard honkvast: begrijpelijk, in een land waar het de Joden altijd goed is gegaan. En wat zou het vreemde land bieden aan materiële bestaans-voorwaarden? En zou men zich er spiritueel thuis voelen? In het aangezicht van deze vragen wees men dan meesttijds de emigratie van de hand.

Voor zover ik kan nagaan zijn, in de periode 1938–1940, voornamelijk twee welhaast contraire groepen uit Nederland geëmigreerd. Enerzijds, grote kooplieden, industriëlen, en bankiers die, door het internationale